

YİRMİNCİ YÜZYILDA FARŞÇA DİLBİLİM*

PERSIAN LINGUISTICS IN TWENTIETH CENTURY

Azita H. TALEGHANI**
Çev. Kadir TURGUT***

Özet

Bu makale, dilbilgisi ve morfolojiye vurgu yapmakla birlikte genel olarak yirminci yüzyıldaki Farşça dilbilim çalışmalarına odaklanmaktadır.

Bu yazıda İran gramer çalışmaları tarihine genel bir bakıştan sonra, diakronik ve senkronik dilbilimdeki son yaklaşımları tartışılmıştır.

Genel/diakronik Farşça dilbiliminde daha çok eski metinlerin okunup çözülmesine odaklanıldığı görülmektedir. Senkronik çalışmalarda ise üç ana yapı var: 1) geleneksel dilbilim, 2) yapısal dilbilim ve 3) kuralcı veya üretimi dilbilim. Makalede, bu aşamalardan hangisinin yirminci yüzyıl Farş dilbilimi üzerinde etkili olduğu gösterilmektedir. Sonuç olarak makalemi Farş dilbiliminin hali hazırdaki durumunu gözden geçirilerek geleceğe ilişkin öngörüler belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Farşça, Dilbilim

Abstract

This article focuses on Persian linguistics with the emphasis on grammar and word formation in the twentieth century.

After presenting a brief overview of the history of the study of grammar in Iran, I discuss the recent trends in linguistics from diachronic to synchronic aspects.

In Persian diachronic linguistics, we will see that most works focus on the reading, and deciphering of the old texts.

In synchronic studies, there are three main stages: 1) traditional linguistics, 2) structural linguistics, and 3) generative or formal linguistics. I show how each one of these stages affects Persian linguistics in the twentieth century. Finally, I conclude the article by looking at the current state of Persian linguistics and the future prospects for the field.

Keywords: Persian, Linguistics.

* Makalenin "Persian Linguistics in Twentieth Century" başlıklı orijinali, *Iranian Studies* dergisinde (sayı 42, 2 Nisan 2009, s. 275-284) yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., Toronto Üniversitesi Yakın ve Orta Doğu Uygarlıkları Bölümü.

*** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı ABD.(kadirтургут@gmail.com)

A. Giriş

Dilbilim, dili konu alan bilimsel çalışmalar disiplini. Bu çalışmalar yalnızca ses sistemini ve kelime yapısını değil, grameri ve dilin anlamını da kapsar.

Son otuz yılda dil araştırmaları, dilin içyapısının ötesine geçip nöroloji, psikoloji, bilgisayar, sosyoloji gibi bilimlerle örtüşmüş, nörolingüistik, psikolingüistik, bilgisayarlı dilbilim, sosyal dilbilim gibi yeni disiplinler arası alanlar oluşturmuştur.

Dilbilimin yeni bir bilim dalı olarak kabul edilmesinin üzerinden yüz yıl bile geçmemesine rağmen, gelişimi çok hızlı ve dikkat çekici olmuştur. Hint-Avrupa dilleri ve başka diller üzerine yapılan araştırma ve incelemeler, bu yeni alanların gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Farsça, farklı yönleriyle dilbilim üzerine çalışanların ilgisini çeken Hint-Avrupa dillerinden biridir. Farsça dilbilim araştırmaları, gramer çalışmaları ve gramer kitapları yazımı ile başlamıştır. Daha sonra bu çalışmalar sözlükbilime doğru genişlemiş, tek ve çift dilli sözlükler hazırlanmıştır.

Bu makalede, dilbilgisi ve morfoloji üzerinde durulmakta ve yirminci yüzyıldaki Farsça dilbilim çalışmalarına odaklanılmaktadır. Bu çalışmada, önce genel olarak İran'daki gramer çalışmaları tarihine bakılacak, daha sonra artzamanlı (diachronic) ve eşzamanlı (synchronic)¹ dilbilimdeki son yaklaşımlar ele alınacaktır. Makalede son olarak, Farsça dilbilgisi çalışmalarının günümüzdeki durumu ve bu alanın geleceğine dair temenniler yer alacaktır.

İran'da Dilbilim Çalışmalarının Tarihi

Orta Farsçadan (X. yüzyıl) doğup gelişen Yeni Farsça, bir doğu İran dili olup, İran'da Farsça, Afganistan'da Derice ve Tacikistan'da da Tacikçe olarak bilinir ve konuşulur.

İran'da dilbilgisi çalışmalarının Sâsânî Hanedanlığı dönemine (MS 224-651) kadar uzandığı ispatlanmıştır. O zaman dahi kutsal Zerdüş me-

¹ [Artzamanlı (diyakronik) dilbilimle kastedilen, bir dilin tarihi süreç içerisinde geçirdiği evrelerle birlikte ele alınması, eşzamanlı (senkronik) dilbilimle kastedilen ise bir dilin belli bir zaman dilimindeki durumunun ele alınması çalışmalarıdır. Çevirmenin Notu]

tinlerini korumak ve anlamak için Fonetik (sesbilim), morfoloji (kelime bilgisi) ve leksikoloji (sözlükbilim, bir dilin doğal kullanıcılarının zihninde var olan anlamlar) üzerine çalışılıyordu. İslami dönemde de İranlılar, Arapça gramer yazımına öncülük etmişlerdir.²

B. VII. Yüzyıldan IX. Yüzyıla Kadar Dilbilim Çalışmaları

Arapların İran'ı ele geçirmesinden sonraki ilk yüzyıllarda gramercilerin yöntemleri kuralcıydı. Temel olarak benzer yapılar için ele alınacak genel model yerine, kelime ve cümle yapısı üzerinde durulmaktaydı. Müslümanlar Yunan mantığını ve Yunanlılar için yazılmış gramerleri öğrenince yöntemleri değişti. Bundan sonra gramerciler sınıflandırma yapmaya ve genel modeller formüle etmeye başladılar. Arapların İran'ı ele geçirmesinden sonraki ilk yüz yıllarda İranlılarca yazılan en önemli dilbilgisi kitapları Arapçaydı. Halîl Saman'ın *Linguistics in the Middle Ages* (Orta Çağda Dilbilim) adlı kitabında söylediği gibi³ “Arap dili üzerine yapılan elimizdeki ilk tam analiz klasik Arap dilbiliminin kurucusu Sibeveyh'e aittir.” El-Kitâb, Sibeveyh'in Arap fonetiğini toplu olarak verdiği meşhur kitabının adıdır. Aynı zamanda seslerin çıkış yerleri ve şekilleri üzerinde de durmaktadır.

İkinci İranlı gramerci olan Zemahşerî'nin Arapça gramer kurallarına dair eseri *el-Mufasssal*'dır. *el-Mufasssal*'ın fonetikle ilgili kısımları el-Kitâb'ın fonetik kısmına çok benzer. Ancak Zemahşerî, gramer kurallarını selefinden daha detaylı irdeler.

Farsçanın gramerini ilk olarak İbni Sinâ, Dânişnâme-i Âlâi adlı eserinde irdelemiştir. İbni Sinâ dilin evrenselliğini ve zorunlu mantık hiyerarşisinin nasıl işlediğini göstermeye çalışmıştır. Onun gramere yaklaşımı, Arap dilini inceleyen yararçı kuralcı/tanımcı (pragmatic descriptive/prescriptive) bakış açısının ötesinde ve yapısal dilbilime (structural linguistics) yakındır.⁴

2 G. L. Windfur, *Trends in Linguistics: Persian Grammar: History and State of its Study* (New York, 1979), 10.

3 K. Saman, *Linguistics in the Middle Ages* (Leiden, 1968), 40.

4 Yapısal ve tanımlayıcı dilbilim okulu yirminci yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Bu ekol dili tarihsel gelişim süreci (diyakronik) yerine belli bir zaman kesitinde (senkronik) ele alır. Modern yapısal dilbilimin babası Ferdi-

Yeni Farşça gramer ve sözlük çalışmaları on birinci yüzyılda İranlı dilbilimciler tarafından başlatılmış, daha sonra Türk, Hintli ve diğer Müslüman bilim adamları, son olarak da on yedinci yüzyılda batılı bilim adamları bu çalışmalara katılmıştır.⁵ Farşça gramer çalışmalarındaki batılı yaklaşımlar şöyle sınıflandırılabilir:

- 1- Kuralcı-tanımcı Latin grameri (descriptive-prescriptive Latin grammar)
- 2- Karşılaştırmalı-diyakronik gramer (comparative-diachronic grammar)
- 3- Açıklayıcı-eşzamanlı ve yapısalcı gramer (descriptive-synchronic and structural grammar)
- 4- Üretimci gramer (generative grammar).

Farşça morfoloji ya da kelime bilgisi alanındaki ilk çalışma on üçüncü yüzyılda Şems-i Kays-i Râzî tarafından yapılmıştır. Râzî, Farşça kelime bilgisinin bazı kurallarını inceler ve oldukça gelişmiş bir morfoloji terminolojisi kullanır.⁶

C. Son Dönem Dilbilim Yaklaşımları

Son yüzyılda Farşça dilbilim radikal biçimde değişmiştir. Bu değişim diakronik ve senkronik dilbilim açılarından görülebilir.

I. Diakronik Dilbilim

Eski İran dilleri -Eski Farşça ve Orta Farşçanın çeşitli lehçeleri- yirminci yüzyılda dilbilimin başlıca araştırma konularından biri olmuştur. Diyakronik dilbilim çalışmalarının çoğu, verilen belli bir tarihi gelişim noktasında senkronik açıklama da yapılarak, eski metinlerin okunup deşifre edilmesine odaklanmıştır. Eski Doğu İran dilleri üzerine araştırma yürüten İranlılar arasında Purdâvûd ve Tefazzulî vardır. Purdâvûd, Avesta'nın önemli bölümlerini Yeni Farşçaya çevirmiştir. Tefazzulî'nin çalışmaları ise yalnız Avesta üzerine yoğunlaşmamış, aynı zamanda Orta Farşçanın doğu

nand de Saussure, dilin ses ve düşünce arasında ilişkiyi sağlayan sistematik bir yapı olduğuna inanırdı.

⁵ Windfur, *Trends in Linguistics*, 9.

⁶ S. Karimi, "A History of Linguistics in Iran", Yayınlanmamış Tebliğ (University of Washington, 1983), 5.

ve güney lehçeleri üzerinde de eleştirel incelemeler yapmıştır. Çalışmaları Orta Farsçaya dair çeviri ve sözlükleri kapsar.⁷

Orta Farsçanın çeşitli lehçeleri üzerinde çalışan bilim insanları arasında Bedruzzemân Garîb ve Jâle Âmûzgâr'ı sayabiliriz. Bedruzzemân Garîb, Sogdca üzerine çalışan ilk diyakronik dilbilimcidir. Çalışması, Soğdca fiillere dair bir yapı analizi ile üç dilli (İngilizce, Farsça ve Soğdca) sözlükten oluşur. Tahran Üniversitesi Eski İran Kültürü ve Dilleri Bölümü öğretim üyesi Jâle Âmûzgâr, tarihi İran dilleri konusunda tanınmış bir bilim insanıdır. Âmûzgâr, merhum Ahmed Tefazzulî ile işbirliği içinde antik İran çalışmalarına ve antik İran edebiyatı tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Farsçanın gelişimini tarihi olarak açıklayan ilk kişi Muhsin Ebulkâsimî'dir. *Târih-i Zebân-i Fârsî* (Fars Dili Tarihi)⁸ adlı eserinde Ebulkâsimî, Eski Farsçadan Yeni Farsçaya dek Fars dillerinin ses sistemini, kelime yapma kurallarını ve dilbilgisini ayrıntılı olarak ele almaktadır.

İranlı olmayan Eski Farsça ve Orta Farsça araştırmacılarından biri, *Grammar of Gatha-Avestan* (Gata-Avesta Grameri) adlı eseri Eski Farsça gramerler arasında tanınmış olan Robert Stephen Beekes'tir.⁹ Roland Kent de detaylı bir Eski Farsça sözlük, metin ve dilbilgisi çalışması hazırlamıştır.¹⁰ Orta Farsça üzerine çalışan İranlı olmayan iki bilim insanı da Orta Farsçanın batı lehçelerinin sentaksı üzerine çalışan Christopher Brunner¹¹ ve bir Soğdca grameri hazırlayan Ilya Gershevitch'tir.¹²

Yeni Farsçanın gelişim aşamaları üzerine ilk sistematik çalışma Behâr tarafından yapılmıştır. Üç ciltlik *Sebkşinâsî* (Üslup Bilgisi) adlı eseri, Yeni Farsçanın gramatik, retorik ve poetik yönlerini irdeler.¹³

Farsça dilbilimin diyakronik yönleri üzerine katkılar yapan tanınmış akademisyenlere ilave olarak Farsça diyakronik ve senkronik dilbilim konusunda önemli rolü olan bazı resmi kurumlar da vardır. Bu kurumlardan biri Ferhengistân-i İran'dır (İran Dil Kurumu). Ferhengistân-i İran, yeni

7 Karimi, "A History of Linguistics in Iran," 8-10.

8 M. Ebulkâsimî, *Târih-i Zebân-i Fârsî*, (Tehran, 1994).

9 R. S. P. Beekes, *A Grammar of Gatha-Avestan*, (Leiden, 1988).

10 R. G. Kent, *Old Persian: Grammar, Text, Lexicon* (New Haven, 1953).

11 C. J. Brunner, *A Syntax of Western Middle Iranian* (New York, 1977).

12 I. Gershevitch, *A Grammar of Manichean Sogdian* (Oxford, 1954).

13 Karimi, "A History of Linguistics in Iran," 9

kavramlara yeni kelimeler bulmak konusunda Farsçanın öz gücünü canlandırmak için çok çaba sarf etmiştir. Bu çabalar Ferhengistân-i Zebân u Edeb-i Farsî (Fars Dili ve Edebiyatı Kurumu) tarafından devam ettirilmiştir. Kurumun asıl amacı arkaik kelimeleri canlandırarak yeni kelimeler oluşturmak yahut kelime türetim süreçlerini canlandırmaktır.¹⁴ Bu alanda çalışanlar arasında Kesrevî, Mukaddem, Hanlerî, Bâtinî ve Mîlâniyan sayılabilir.

II. Senkronik Dilbilim

Farsça senkronik dilbilim çalışmaları üç ana sınıfa ayrılabilir:

- 1- Geleneksel kuralcı dilbilim, (prescriptive linguistics)
- 2- Yapısalcı dilbilim (structural linguistics)
- 3- Üretimci veya kuralcı dilbilim (generative or formal linguistics)

Bu ana grupların her birinin Farsça dilbilim araştırma ve incelemelerini nasıl etkilediğini göreceğiz.

a. Geleneksel kuralcı dilbilim

Geleneksel dilbilgisinde sözcükler, isim, fiil ve edat olarak sınıflandırılmış ve bunlardan her biri daha küçük gruplara ayrılmıştır. Bu dilbilimin temel mantıksal öğeleri de özne ve yüklemdir. Farsça dilbilgisi kitaplarında eylem bildiren fiil cümleleri, durum bildiren isim cümlelerinden ve tahmin yahut soru içeren fiil cümlelerinden ayrılır.

Müstakil ilk Farsça grameri, Arapça gramere dayanarak Talegânî tarafından yazılmıştır. Bu gramer kitabında, Arapçada olduğu gibi, geçmiş zaman, mastardan; gelecek zaman da geçmiş zamandan oluşturulmaktadır.¹⁵

İlk modern Farsça grameri ise Mirzâ Habîb Isfahânî tarafından yazılmıştır. Mirzâ Habîb Isfahânî, gramer karşılığında Farsça ‘destûr’ kelimesini kullanan ilk kişidir.¹⁶ Isfahânî’nin gramer kitabında birkaç Farsça-

14 Persian Academy of Language and Literature: <http://www.persianacademy.net>.

15 M. R. Bâtinî, *Nigâhî-i Tâze be Destûr-i Zebân* (Tehran, 1977).

16 [Yazarın bahsettiği Mirzâ Habîb Isfahânî İstanbul’da yaşayan İranlılardan olup kitaplarını da burada yazıp yayınlamıştır. Isfahânî’nin adında ‘destûr’ kelimesini kullandığı iki eseri de İstanbul’da birkaç kez basılmıştır. Bkz. Mirzâ Habîb Isfahânî, *Destûr-i Suhen der Zebân-i Fârsî* (İstanbul 1287/1870; İstanbul 1289/1872). Aynı

Almanca karşılaştırmalı tablo da bulunmaktadır. İsfahânî, aynı zamanda Avrupa tarzı grameri benimseyen ve kelimeleri alt gruplarına ayıran ilk gramercidir.¹⁷

İlk Farsça dilbilgisi ders kitabı, Mirzâ Karîb ile birlikte Tahran Üniversitesi'nin dört seçkin öğretim üyesi, Bahâr, Humâî, Furuzanfer ve Yâsemî tarafından hazırlanmıştır. (1911) Bir başka değerli araştırmacı Muhammed Muîn, biçim-sözdizimsel (morphosyntactic) alanları da kapsayan en gelişmiş Farsça dilbilim incelemelerini yapmıştır. Yukarıdaki gramerlerin tümünün, Farsçanın nasıl doğru konuşulup yazılacağına odaklandığı dikkat çekmektedir.

Geleneksel gramerde en önemli değişikliği yapan kişi Hânlerî'dir. O, dilbilgisi kitabında yeni terminoloji kullanmış ve cümleyi özne ve yüklem olarak ikiye bölmekle işe başlamıştır. Ayrıca bu iki bölümde yer alabilecek öğeleri açıklamaktadır. Hânlerî'nin gramerinin en önemli sorunu anlam bilim (semantics) ve cümle bilgisi (syntax) tariflerinde kafa karışıklığına neden olmasıdır.¹⁸

b. Yapısal Dilbilim

İran'da yapısal dilbilim, Bâtinî'nin *Tavsîf-i Sâtimân-i Destûr-i Zebân-i Fârsî* (Farsça Dilbilgisinin Yapısal Analizi) adlı kitabıyla başlamıştır.¹⁹ 1967'de yayınlanan bu kitap İran dil çevrelerine yepyeni bir dilbilim yaklaşımı penceresi açmıştır. Bâtinî, yapısal dilbilim hakkındaki kitabında Farsça cümle, söz öbeği ve kelime yapılarına ilişkin basit örnekler sunmaktadır. Yapısal dilbilim yaklaşımı üzerine bir diğer Farsça gramer kitabı, Milâyân tarafından on yıl boyunca dilbilime giriş derslerinde ders kitabı olarak okutulan Martinet'nin *Eléments de linguistique Général* adlı eseridir.²⁰

Farsça dilbilgisini yapısal dilbilim çerçevesinde sunan İranlı olmayan

yazar, *Destûrçe* (İstanbul 1293/1876; İstanbul; 13000/1883; İstanbul 1303/1886; İstanbul 1313/1895). Çevirmenin Notu]

17 M. R. Bâtini, *a.g.e.*, (Tahran, 1977).

18 P. N. Khânlerî, *Destûr-i Zebân-i Fârsî* (Tehran, 1976).

19 M. R. Bâtini, *Tovsîf-i Sâhtmân-i Destûr-i Zebân-i Fârsî* (Tehran, 1967).

20 Karimi, "A History of Linguistics in Iran," 13, 16.

diğer iki akademisyen Lambton (1953'de)²¹ ve Lazard'dır (1992'de)²². Yapısal dilbilimin Farsça fonetik ve ses sistemi üzerindeki etkisi gözlemlenmektedir.

Farsça fonetik hakkında ilk kitap Hakşinâs tarafından 1977'de yazılmıştır.²³ Hakşinâs, eserinde Farsçanın artikülasyon (boğumlanma) sistemini tanımlayıcı bir analiz yapmıştır. Semere, 1978'de yayınlanan *Tavsîf-i Âvây-i Zebân-i Fârsî* (Farsçanın Fonetik Açıklaması) adlı eserinde, Farsçanın fonetik kuralları ile hece yapısı konusunda Hakşinâs'ın açıklamalarını detaylandırmıştır.²⁴

c. Üretimci veya şekilci dilbilim

1970'lerin ortalarında Farsça dilbilim Amerikan üretimci veya şekilci dilbilimine doğru yönelmiştir.²⁵ Bâtinî, İranlı dilbilimcileri Chomsky'nin *Syntactic Structure* (1957)²⁶ ve *Aspects of the Theory of Syntax* (1965)²⁷ gibi kitaplarıyla tanıştıran ilk kişidir. Bâtinî, *New Approach to the American Grammar of Language* adlı kitabını 1977'de yayınlamıştır. Bu kitapta Bâtinî, dönüşümcü-üretimci dilbilim (transformational generative linguistics) yanında Amerikan yapısal dilbilimini de tanıtmıştır.²⁸

Şekilci yahut üretimci dilbilim birçok İranlının Amerikan üniversitelerinde öğrenim görmeye başlamasıyla daha popüler olmuştur. Üretimci gramer çerçevesinde yazılan ilk tipolojik gramer, Şerhrzâd Mâhûtiyân'ın *Destûr-i Zebân-i Fârsî ez Dîdgâh-i Radişinâsî* (Farsça Gramer: Tipolojik

21 A. K. S. Lambton, *Persian Grammar* (Cambridge, 1953).

22 G. Lazard, *A Grammar of Contemporary Persian* (California, 1992).

23 M. A. Hakşinâs, *Âvâşinâsî* (Tehran, 1977).

24 Y. Semere, *Tovsîf-i Âvâ-yi Zebân-i Fârsî* (Tehran, 1978).

25 Dönüşümcü-üretimci dilbilim (transformational generative linguistics) olarak bilinen dilbilim ekolü, 1950'lerde Noam Chomsky'nin çalışmalarıyla geniş ilgi gördü. Chomsky, derin yapı olarak adlandırdığı dilin sözdizimsel yapısının, dilin altyapısını oluşturan -belki evrensel- biz dizi kuralının ve ayrıca daha karmaşık cümleleri oluşturmaya yarayan dönüşümler (transformations) şeklinde adlandırdığı kurallarının olduğunu ileri sürmektedir. Dönüşümcü-üretimci dilbilimin sonucu, sözcük ve ifadelerin katılmasından sonra dilin temel cümle yapısıyla aynı olan yüzeysel yapıdır.

26 N. Chomsky, *Syntactic Structure* (Berlin, 1957).

27 N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, 1965).

28 Karimi, "A History of Linguistics in Iran," 17.

Bir Yaklaşım) (1999) adlı eserdir.²⁹ Bu gramer, eğitilmiş insanların konuştuğu Tahran ağzını esas alan senkronik bir gramer olup üç bölümden oluşmaktadır:

- 1- Morfoloji ve kelime yapısı,
- 2- Sentaks/cümle bilgisi,
- 3- Ses ve ses yapısı.

Bu tipolojik gramer, bazı Farsça gramer özelliklerini başka dillerle karşılaştırmaktadır.

Dönüşümcü gramer çerçevesinde yazılan ilk Farsça gramerler arasında Moyne (1974)³⁰, Mar'aşî (1970), ve Beşîrî'nin (1972)³¹ yazdığı eserler gelir. Bu çalışmaların en önemli rolü, Farsça gramer çalışmaları alanında bir devrim yaratmaları ve yirminci yüzyılda Farsça dilbilim çalışmaları alanına teorik dilbilimin girişini müjdelemeleriydi. Bu yazarlar, şekilci gramer çerçevesinde Farsça gramerin çeşitli yönlerini analiz etmeye çalıştı. Bunlar arasında, 1976'daki çalışmasıyla Farsçada isim-deyim öbekleri konusuna odaklanan Suheyli³² ve Farsçada geçişsiz fiiller, nesne ve 'râ' belirteci konusunda çalışan Hâceti'yi³³ de sayabiliriz.

Şekilci dilbilim teorisi Chomsky ve başkaları tarafından geliştirilince, İran içinden ve dışından İranlı dilbilimciler bu alandaki yeni eğilimleri takip ederek Farsça dilbilim perspektifini değiştirmişlerdir. Bu nedenle, son yirmi yılda Farsça dilbiliminde sentaks bakımından birçok gelişme yaşandığını görmekteyiz. Farsça sentaks konusunda büyük bir ilerleme kaydettiren dilbilimciler arasında Samiyyân, Hâşimpûr, Debîrmukaddem ve Kerîmî de vardır. Sâmîyyân, Farsça isim öbekleri ve tamlama yapısı üzerine inceleme yapan ilk dilbilimcidir.³⁴ Hâşimpûr'un çalışması Farsça fiillerin özel tasnifine odaklanırken³⁵, Debîrmukaddem, Farsçada ettirgen

29 S. Mahutiyân, *Destûr-i Zebân-i Fârsî ez Dîdgâh-i Radişinâsî* (Tehran, 1999).

30 J. Moyne, "The Structure of Verbal Constructions in Persian" (Doktora Tezi, Harvard University, 1974).

31 Karîmî, "A History of Linguistics in Iran," 17.

32 A. I. Soheili, "Noun phrase complementation in Persian" (Doktora Tezi, University of Illinois, 1976).

33 A. Hâjati, "Ke Construction in Persian: Descriptive and Theoretical Aspects" (Doktora Tezi, University of Illinois, 1977).

34 V. Samiian, "Origins of Phrasal Categories in Persian, an X bar Analysis" (Doktora Tezi, UCLA, 1983).

35 P. Hashimpour, "Pronominalization and Control in Persian" (Doktora Tezi, University of California, 1989).

yapılar konusuyla ilgilenmiştir.³⁶ 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca Farsça üzerine eğilen dilbilimciler arasında çalışması kelime ve cümle yapısı alanlarında geniş kapsamlı olan tek kişi Kerîmî'dir. Kerîmî, çalışmasına 1989'da Farsçada özgülük ve belirlilik konusuyla başlamış,³⁷ daha sonra 1996'da nesne ve 'râ' belirteci konularında ayrıntılı bir inceleme yapmıştır.³⁸ Kerîmî, çalışmalarını 1995 ve 2005'te Farsça karmaşık önermeler, 2001 ve 2005'te Farsçada sıfat cümlecikleri ve Farsça cümle yapısı konusunda birçok makaleyle sürdürmüştür.³⁹ Farsça cümle yapısı konusundaki kitabı, şekilci dilbilim alanındaki yeni teorilerle yazılan ilk kitaptır.⁴⁰ Kerîmî'nin Farsça dilbilimine katkıları araştırmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Kerîmî aynı zamanda Vidâ Samiyyân ve Don Stilo ile birlikte İran dilbilimi alanındaki iki çalışmayı organize eden ilk İranlı dilbilimcidir. 2008'de, içinde 2005'te Leipzig'de yapılan konferansta sunulan tebliğlerin bir kısmının da yer aldığı bir makaleler kitabı yayınlamıştır. Bu konferanslar farklı Farsça dilbilim yaklaşımları üzerine çalışan akademisyenlerin araştırmalarını paylaşımları için iyi bir fırsat olmuştur.

Farsça dilbilim araştırmaları alanında, dilbilimsel bakışla İran dillerine odaklanan akademik dergi platformuna ihtiyaç duyulmaktadır. İran dilleri üzerine yapılan çalışmalar bu kadar hızla geliştiğinden, araştırmaların yayınlanmasını amaçlayan bir dergi teori ve fikirlerin paylaşılması için çok önemlidir. 2008 yazında Almanya'da yapılan ikinci İran dilbilim çalıştayında Kerîmî, bir İran dilbilimi dergisi yayınlamak için çalışmayı önermiştir.

D. Farsça Dilbilimin Şu Anki Durumu

Farsça dilbilimde 1980-1990'larda yaşanan gelişmeleri müteakiben, Farsça dilbilimcileri, İran üniversitelerinden, Avrupa, Amerika ve Ku-

36 M. DabirMoghadam, "Syntax and Semantics of Causative Constructions in Persian" (Doktora Tezi, University of Illinois, 1982).

37 S. Karimi, "Aspects of Persian Syntax, Specificity, and the Theory of Grammar" (Doktora Tezi, University of Washington, 1989).

38 S. Karimi, "Case and Specificity: Persian râ Revisited," *Linguistic Analysis*, 26, no. 3/4 (1996): 173-194.

39 S. Karimi ve Azita Taleghani, "Wh-Movement, Interpretation, and Optionality," *Phrasal and Clausal Architecture: Syntactic Derivation and Interpretation* (Amsterdam, 2007), 9: 167-187.

40 S. Karimi, *A Minimalist Approach to Scrambling: Evidence from Persian*, (Berlin, 2005).

zey Amerika üniversitelerine kadar, İran ve İran dışında dilbilimin birçok alanında çalışmalarına devam etmişlerdir. Farsça dilbilim alanı, Kuzey Amerika'da Manitoba Üniversitesi'nde Jila Ghomeshi tarafından temsil edilmektedir. Ghomeshi, Toronto Üniversitesi Dilbilim Bölümünden 1997 yılında mezun olmuştur. Dilbilim araştırmalarında en önemli ilgi alanı Farsça sözdizimidir. Ghomeshi, *Canadian Journal of Linguistics* adlı dergide "The Syntax of Iranian Languages" (İran Dillerinin Sözdizimi) konusunu işleyen bir sayının⁴¹ editörlüğünü yürütmüş ve Farsça dilbilim çalışmalarına "Plural Marking, Indefiniteness, and the Noun Phrase" (Çoğul Yapım Şekilleri, Belirsizlikler ve İsim Tamlaması)⁴² ile "Non-projecting Nouns and the Ezâfe Construction in Persian" (Farsçada Yansıtılmayan İsimler ve Tamlama Yapısı)⁴³ makaleleri dâhil birçok konudaki araştırmalarıyla katkıda bulunmuştur.

İranlı yeni nesil dilbilimciler arasında şekilci dilbilim üzerine çalışanlar Arsalan Kahnemuyipour, Karine Megerdooimian ve bu satırların yazarıdır (Azita Taleghani). Toronto Üniversitesi Dilbilim Bölümünden 2004 yılında mezun olan Arsalan Kahnemuyipour'un çalışmaları, kesinlik vurgusunun cümledeki yeri konusunda yoğunlaşmaktadır.⁴⁴ Southern California Üniversitesi Dilbilim Bölümünden 2003 yılında mezun olan Karine Megerdooimian'in ana çalışması Farsça karmaşık yüklemeler üzerine odaklanmıştır.⁴⁵ Farsçada modalite, yön, zaman ve olumsuzluk konularına yoğunlaşan bu satırların yazarı da Arizona Üniversitesi Dilbilim Bölümünden 2004 yılında mezun olmuştur.⁴⁶ Birçok İranlı genç araştırmacının ABD, Kanada, Avrupa ve İran'da bu alanda çalışması kayda değer bir gelişmedir.

İran'da çeşitli eğitim kurumlarında dilbilime değerli katkılar sağlanmaktadır. Bunlar arasında Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi (Academy of Persian Language and Literature), İran Kültürel Miras Örgütü (Iranian

41 *Canadian Journal of Linguistics: The Syntax of Iranian Languages*, 46, no. 1/2 (2001).

42 J. Ghomeshi, "Plural Marking, Indefiniteness, and the Noun Phrase," *Studia Linguistica*, 57 (2003): 47-74.

43 J. Ghomeshi, "Non-projecting Nouns and the Ezâfe Construction in Persian," *Natural Language and Linguistic Theory*, 15 (1997): 729-788.

44 A. Kahnemuyipour, "The Syntax of Sentential Stress" (Doktora Tezi, University of Toronto, 2004).

45 K. Megerdooimian, "Beyond Words and Phrases: A Unified Theory of Predicate Composition" (Doktora Tezi, University of Southern California, 2003).

46 A. Taleghani, *Modality, Aspect and Negation in Persian* (Amsterdam, 2008).

Cultural Heritage Organization), İnanoloji Kurumu (Iranology Foundation) ve Eğitim Bakanlığı'nı (Educational Ministry) sayabiliriz. Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi, devrimden bu yana 28 yıl içinde İran dilleri üzerine diyakronik çalışmalardan, etimolojik buluşlara ve sözlükçülüğe kadar kat ettiği yolla İran'da dilbilim konusunda en önemli kurumlardan biri olmuştur. Bu kurumun ana çalışma alanı yabancı terimlere Farsça karşılıklar türetmek ve onaylamak olmuştur. Kurum aynı zamanda *Destûr-i Hatt-i Fârsî* (Farsça Yazım Kılavuzu) adıyla bir resmi yazım kılavuzu da çıkardı. Kurum Fars dili ve edebiyatı, diğer İran dilleri, İran'ın kültür mirası, İnanoloji ve İran kültürü konularındaki çalışmaları da teşvik etmektedir.

Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi'nin kelime türetme komisyonu, 1970'lerdeki eski kelimelere yeni karşılıklar bulma eğilimlerini takip ederek Farsça morfoloji kurallarına uygun olarak çeşitli alanlarda kullanılacak birçok yeni terim türetmek için farklı bilim dallarındaki bilim adamlarıyla işbirliği yapmıştır. Kurumun bu araştırma birimi 30'dan fazla bilim dalı için türettiği yeni terimlerle son 15 yılda oldukça verimli olmuştur. Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi'ndeki dilbilimcilerin ilgi alanı, kelimelere yeni karşılıklar bulmak ve resmi imla kılavuzu hazırlamakla sınırlı kalmamıştır; aynı zamanda ayrıntılı bir Farsça grameri de hazırlanmaktadır.

İnan Kültür Mirası Örgütü, devrimden sonra etnoloji ve antropoloji araştırmaları yanında diyakronik İran dilbilim çalışmalarında önemli rol oynayan bir başka kurumdur. İran Eğitim Bakanlığı, son on yılda İranlı dilbilimcilerle işbirliği yaparak dilbilgisi ve edebiyat ders kitaplarını değiştirme konusunda adımlar atmıştır. Son zamanlarda Eğitim Bakanlığı 'Farsça Temel Kelimeler' (Basic Words of Persian) adlı bir proje başlatmıştır. Bu önemli projenin sonuçları, uygulamalı dilbilim, ilk ve ikinci dil edinimi ve eğitimi konularındaki araştırmalarda faydalı olacaktır.

Farsça dilbilime etki eden yalnız devlet kuruluşları değildir. Ferheng-i Muâsir gibi bazı özel yayınevleri de dilbilimci ve uzman sözlükçülerle işbirliği yaparak sözlükler, ansiklopediler yayınlamış ve İran'da sözlük çalışmalarında önemli rol oynamışlardır.

Yirminci yüzyılda Farsça dilbilimin gelişimi, dilbilim ya da ilgili alanlarda, özellikle son on yılda çok sayıda organizasyonun kuruluşunda görülebilir. Bunlar arasında bazı İranlı dilbilimciler ve dilbilim öğrencileri-

nin çabalarıyla 2004 yılında İran'da kurulan İran Dilbilimciler Derneği'ni (Iranian Linguistics Association) sayabiliriz. Bundan başka İran'da 1998 yılında psikoloji ve bilişsel bilimler akademisyenleri tarafından kurulan Bilişsel Bilim Çalışmaları Enstitüsü (Institute for Cognitive Science Studies) de vardır.

E. Farsça Dilbiliminin Geleceği Hakkında Beklentiler

Bütün çabalara rağmen Farsça dilbilimin aşması gereken uzun bir yol vardır. Hâlâ Farsça gramer alanında, açık ve standart bir metne ihtiyaç duyulmaktadır. Fars Dili ve Edebiyatı Akademisi'nin dilbilgisi bölümüyle işbirliği yapmak ve buraya destek verip bu projeyi bitirmek, dilbilimcilerin görevlerinin bir parçasıdır.

Farsça öğretmenler, organize olmaya ve Farsça öğretebilmek için farklı düzeylerde iyi hazırlanmış kitaplara ihtiyaç duymaktadırlar. Farsça öğretmenlerin de yardımıyla uygulamalı ve teorik dilbilimcilerimiz, ikinci dil olarak Farsça öğrenenlerin ihtiyaç duyduğu her şeyle donanımlı bir ders kitabı hazırlayabilirler. Farsçanın birçok lehçesi vardır. Bu lehçelerin incelenmesi, sosyal, dilbilimsel ve teorik bakımdan önemlidir.

Bunlar, yalnız muhtemel araştırma ve inceleme örnekleridir. İranlı dilbilimciler İran çalışmalarıyla işbirliği yapıp İran hakkındaki bilimsel çalışmaların işlendiği çalıştay, konferans ve seminerlerde daha aktif rol almadan başarılamayacaktır.

Açıklama

Bu yazı, 9-10 Ekim 2007'de Toronto Üniversitesi'ndeki İran ve İran Çalışmaları konulu konferansta sunulan bildirinin düzenlenmiş halidir.